

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЗАПОРІЗЬКИХ КОЗАКІВ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

Коннова Майя

Комунальний вищий навчальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти»

Анотації:

Актуальність. Сучасна система фізичного виховання і спорту в Україні має базуватися на підґрунті, закладеному впродовж усієї історії української держави. В статті висвітлено та проаналізовано особливості фізичного виховання запорізьких козаків у контексті суспільно-політичних умов, що утворилися на українських землях протягом XV–XVI століть. **Мета дослідження** – здійснити аналіз і визначити основні складові фізичного виховання запорізьких козаків. **Матеріал і методи.** Використані літературні джерела та дані Internet. Аналіз проблеми здійснювався переважно на основі системно-структурного аналізу. **Результати та висновки.** Багаточисленні зв'язки запорізьких козаків були б неможливі без високого рівня їх фізичної та морально-вольової підготовленості. Встановлено, що у Запорізькій Січі була сформована особлива система фізичного виховання воїнів, що складалася зі спеціальної прикладної фізичної підготовки, до якої входили об'їзд коней, фехтування на шаблях, герц, плавання, веслування на «човнах» тощо. Другою складовою фізичної підготовки запорізьких козаків були традиційні види рухової активності – бойовий гопак, спас, інші єдиноборства. Основи фізичного виховання запорізьких козаків закладалися в церковних школах, що функціонували на території Запорізької Січі. Структура та зміст фізичної підготовки запорізьких козаків були обумовлені потребами функціонування Запорізької Січі, для збереження політичного і державного устрою якої необхідно було постійно вести національно-визвольну боротьбу. Збройні сили Запорізької Січі формувалися з фізично сильних і психологічно підготовлених козаків. Загалом, система фізичного виховання запорізьких козаків включала в себе прикладну спеціальну фізичну підготовку, комплекс традиційних видів рухової активності та фізичне вдосконалення юнаків у школах, що функціонували у Запорізькій Січі.

Ключові слова:

фізичне виховання, Запорізька Січ, запорізькі козаки, спеціальна прикладна фізична підготовка, традиційні види рухової активності

Physical education of Zaporozhian Cossacks: historical dimension
Konnova Maya

Actuality. The modern system of physical education and sports in Ukraine should be based on the foundation laid throughout the stage of the Ukrainian state. The article presents an analysis of the physical education of the Zaporozhian cossacks in the context of socio-political conditions that emerged in Ukraine during the XV-XVI centuries. **The purpose of the study** is to analyze and determine the main components of physical education of the Zaporozhian cossacks. **Material and methods.** Literature sources and Internet data used. The analysis of the problem was carried out mainly on the basis of structural and systematic analysis. **Results and conclusions.** Numerous victories of the Zaporozhian cossacks would be impossible without a high level of their physical and moral readiness. It was established that in the Zaporizhzhya Sich an appropriate system of physical education of soldiers was formed, which consisted of special applied physical training, which included bypassing horses, fencing with swords, swimming, rowing on "boats". The second component of the physical training of the Zaporozhian cossacks were traditional types of motor activity – fighting hopak, savior, other martial arts. The foundations of physical education of the Zaporozhian cossacks were laid in church schools that operated on the territory of the Zaporozhian Sich. The structure and content of the physical training of the Zaporozhian Cossacks was conditioned by the needs of the functioning of the Zaporozhian Sich, for the preservation of the political and state system of which it was necessary to constantly wage a national liberation struggle. The armed forces of the Zaporozhian Sich were formed of physically strong and psychologically prepared Cossacks. In general, the system of physical education of the Zaporozhian Cossacks included applied special physical training, a set of traditional types of physical activity and physical improvement of young people in schools operating in the Zaporozhian Sich.

physical education, Zaporizhzhya Sich, zaporizhzhya cossacks, special applied physical training, traditional types of motor activity

Физическое воспитание запорожских казаков: историческое видение
Коннова Майя

Актуальность. Современная система физического воспитания и спорта в Украине должна базироваться на основе, заложенной в течение всей истории украинского государства. В статье изложен анализ физического воспитания запорожских казаков в контексте общественно-политических условий, которые образовались на территории Украины в течение XV-XVI веков. **Цель исследования** – провести анализ и определить основные составляющие физического воспитания запорожских казаков. **Материал и методы.** Использовались литературные источники и данные Internet. Анализ проблемы осуществлялся преимущественно на основе системно-структурного анализа. **Результаты и выводы.** Многочисленные победы запорожских казаков были бы невозможны без высокого уровня их физической и морально-волевой подготовленности. Установлено, что в Запорожской Сечи была сформирована соответствующая система физического воспитания воинов, состоявшая из специальной прикладной физической подготовки, в которую входили объезд лошадей, фехтование на саблях, герц, плавание, гребля на «лодках» и т. п. Второй составляющей физической подготовки запорожских казаков были традиционные виды двигательной активности – боевой гопак, спас, другие единоборства. Основы физического воспитания запорожских казаков закладывались в церковных школах, которые функционировали на территории Запорожской Сечи. Структура и содержание физической подготовки запорожских казаков были обусловлены потребностями функционирования Запорожской Сечи, для сохранения политического и государственного устройства которой необходимо было постоянно вести национально-освободительную борьбу. Вооруженные силы Запорожской Сечи формировались из физически сильных и психологически подготовленных казаков. В общем, система физического воспитания запорожских казаков включала в себя прикладную специальную физическую подготовку, комплекс традиционных видов двигательной активности и физическое совершенствование юношей в школах, которые функционировали в Запорожской Сечи.

физическое воспитание, Запорожская Сечь, запорожские казаки, специальная прикладная физическая подготовка, традиционные виды двигательной активности

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема історичного формування системи фізичного виховання в Україні відображає запити сучасної науки. Сама історія України має один із своїх славетних періодів – це період Козацької доби. Науковцям важливо вивчати й аналізувати всі складові суспільного життя запорізьких козаків, у т.ч. їх фізичну підготовку, що й спонукало до вибору теми нашого дослідження.

Дослідження історії фізичного виховання на теренах України завжди було та залишається

актуальною проблемою науковців і характеризується як глобальними науковими пошуками [3, 10, 15, 16], так і дослідженнями окремих етапів розвитку української держави [4, 5, 7, 8, 21].

Фізичне виховання запорізьких козаків було у сфері наукових пошуків знаних українських науковців: В.А. Вербицького, І.Г. Бондаренка [5], А.В. Цюся, Н.А. Деделюка [15, 20]. Є.Н. Приступи [12], О.Г. Притули. А.П. Коноха, К.А. Рижова [13, 14], М. Туленкова [18].

Історія та функціонування Козацької держави як територіально-суспільного державного утворення висвітлена у наукових працях Д.С. Наливайка [10], Д.І. Яворницького [21], С.В. Величко [4], А.Є. Єфименко [6], А.Ф. Кащенко [7]. В цих та інших наукових роботах автори характеризують фізичну підготовку запорізьких козаків як елемент загальної військової підготовки.

Деякі автори, такі як А. Сокур [17], С.Д. Бабишин [2], Е.С. Вільчковський зі співавт. [15], висвітлюють козацькі традиції фізичного виховання дітей.

На увагу також заслуговують праці іноземців, які описують суспільний лад, традиції та звичаї у Запорізькій Січі, у т.ч. способи використання фізичних вправ з метою військової підготовки (Г. Боплан [3], В. Січинський [16], Й. Мюллер [9]).

Отже, ця проблема привернула значну увагу науковців. У той же час, вбачається актуальним аналіз трьох складових фізичного виховання запорізьких козаків – спеціальної прикладної фізичної підготовки, традиційних видів фізичного вдосконалення, фізичного виховання молоді в школах, що функціонували у Запорізькій Січі. Саме ці аспекти стали предметом дослідження, результати якого викладені у статті.

Мета дослідження – здійснити аналіз і визначити основні складові фізичного виховання запорізьких козаків.

Матеріал і методи дослідження. Основним матеріалом для дослідження були різноманітні літературні джерела вітчизняних та іноземних авторів, а також інформація з Internet-ресурсів. Дослідження було проведено з використанням методу аналізу й узагальнення літературних джерел і даних Internet, а також методу системно-структурного аналізу.

Результати дослідження. Український народ упродовж багатьох століть був змушений вести боротьбу за свою незалежність і свободу. Україна може пишатися звитягами своїх воїнів у багатьох військових кампаніях. Якщо говорити про козацьку добу, то, насамперед, варто відзначити:

1. Атаку Калужького посада (листопад-грудень 1618 року). Відбулася облога Москви під проводом гетьмана Петра Сагайдачного.

2. Битву під Жовтими водами (весна 1648 року). Перемога в цій битві на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким дала українцям право на позбавлення польського впливу.

3. Корсунську битву (травень 1648 року). Ця битва завдала непоправної шкоди польському війську. На українських територіях почалося масове національно-визвольне повстання проти Речі Посполитої.

4. Битву під Берестечком (червень 1651 року). В цій битві військо Б. Хмельницького зазнало поразки, що змусило прийняти «Білоцерківський мир», за яким козацька територія – гетьманщина – скорочувалася на 9 полків на Правобережній і на 7 – на Лівобережній частинах.

5. Битву під Підгайцями (жовтень 1667 року). Поразка козаків під проводом гетьмана Петра Дорошенка в ході Західного походу призвела до визнання переваги Речі Посполитої над Правобережною Україною.

6. Полтавську битву (літо 1709 року). У період північної війни гетьман Іван Мазепа спробував вивести Лівобережну Україну зі складу Російського царства.

У цих та інших битвах були перемоги та поразки війська запорізького. Але однозначно можна стверджувати, що у кожних військових баталіях брали участь добре фізично підготовлені воїни, а для цього мала бути створена відповідна система фізичного виховання запорізьких козаків.

Аналіз літературних джерел [3, 7, 10, 21] спонукає до висновку, що система фізичного

виховання запорізьких козаків ґрунтувалася на таких складових:

- відбір до козацького війська й удосконалення у військово-прикладних вправах;
- використання специфічних засобів для фізичного вдосконалення козаків – «Бойовий гопак», «Спас» тощо;
- фізичне виховання молодих козаків у церковних школах.

За сучасним зауваженням Михайла Грушевського, період існування Запорізької Січі найбільш яскравий і цікавий період українського життя. Запорізьке козацтво вважається гордістю української нації, найвищим злетом у її віковичному розвитку [4]. Неоціненою для характеристики козацької доби України є відома праця Г. Боплана «Опис України» (Руан, 1650 р.). Гійом Левассер де Боплан – інженер і військовий картограф французького походження. З початку 1630-х до 1648-х рр. перебував на польській службі, переважно на території України. У 1637-1638 роках взяв участь у поході гетьмана Конєцпольського на Павлюка¹ й Острияницю².

За словами Г. Боплана, запорожці у своїй більшості були міцної статури, легко переносили голод, холод, спрагу і спеку; у війні невтомні, відважні, хоробрі, або точніше дерзновенні та мало дорожать своїм життям [3].

Запорізький козак і воїн, запорізький козак і лицар – це такі поняття, які ніколи не відділялись одне від одного: якщо говорили про козака, то розуміли, що безперечно він воїн, якщо мали на увазі січовика, то розуміли, що він безперечно «лицар». «У нас над усе честь і слава, військова справа, щоб і себе на сміх не дати, і ворогів під ноги топтати», – говорили козаки [7].

Запорожці для свого фізичного вдосконалення використовували спеціальні фізичні та психофізичні вправи. Головною метою виконання цих вправ було самопізнання, саморозвиток, тілесне, психофізичне та моральне вдосконалення воїна.

Запорожці велике значення надавали тілесному вихованню воїнів. За твердженням В.І. Столярова (2015), «Тілесне виховання» має специфічну цільову настанову – формування й удосконалення тіла людини, її фізичний стан у потрібному (суспільству й особистості) контексті з певними культурними традиціями, зразками, ідеалами, а також відповідними знаннями, бажаннями, інтересами, потребами тощо.

Отже, сувора реальність тих часів вимагала від запорожців формування ідеалу воїна, який найперше мав володіти фізичною здатністю брати участь у багатьох баталіях з переважним використанням холодної зброї.

Фізична підготовка козаків, насамперед, була спрямована на прикладний характер фізичних вправ, що слугували для підготовки й участі у військових походах [10, 12, 19]. Змістовий сенс прикладної фізичної підготовки запорожців складали об'їзд коней, стрільба, фехтування на шаблях.

У козаків було особливе відношення до коней. Для запорізького козака кінь значив набагато більше, ніж засіб пересування й участі у баталіях. Любов козака до коня оспівана в українській народній творчості. В українській народній пісні є такі слова: «У козака бідного сиротини, чорна бурка – його сват, шабля й люлька – вся родина, сивий коник – його брат». Як стверджує А. Сосюра (1991), козак ставився до коня як до розумної істоти, в усьому рівної з людиною, а не як до безсловесної тварини.

У Запорізькій Січі дуже популярними були герци, що передували поєдинку козаків з ворогами перед боєм, або двобій окремих воїнів перед битвою, в якому виявлялося військово мистецтво. За твердженням А.Т. Кашенко (1992), козаки, насамперед, більш молодші з них, удосконалювали мистецтво верхової їзди, наближеної до циркової. Зокрема, вони могли розігнати коня ставши ногами на кульбаку, влучали кулею з рушниці у підкинуту шапку.

До прикладних фізичних вправ також відносили фехтування на шаблях. Одним з кращих

¹ Павлюк – Павло Бут – гетьман Війська Запорізького Низового, керівник повстання 1637 року

² Яків Острияний (Острияниця) або Іскра Яцко - військовий діяч, отаман українського козацтва

фехтувальників Європи тих часів вважався вінницький полковник Іван Богун, який як лицар бився двома шаблями в руках і при цьому перемагаючи кількох суперників (А. Цьось, 2014).

Окрім вправ у фехтуванні, козаки вдосконалювалися у рукопашному бою з використанням спису. Дуже досконало володів списом гетьман Михайло Дорошенко, який, за свідченням очевидців, у бою під Білою Церквою у 1628 р. вбив списом сімох татар [19].

При характеристиці фізичної підготовки запорозьких козаків варто відзначити історичний період історії України, коли гетьманом був Петро Коношевич-Сагайдачний. Петро Сагайдачний – український полководець і державний діяч, гетьман реєстрового козацтва, кошовий отаман Запорізької Січі, організатор успішних походів запорізьких козаків проти Кримського Ханства, Османської імперії та московського царства, меценат православних братств та опікун братських шкіл. Саме за гетьманства Петра Сагайдачного стали впроваджуватися елементи постійної військово-фізичної підготовки [19, 20]. Окрім кінних переходів, дуже популярними серед козаків були водні походи на «чайках» (великий морський човен завдовжки до 20 м, завширшки – 11 м, місткість – 50-70 чоловік; човен видовбували з дерева липи або білої верби; з боків човна прив'язували товсті перевесла з очерету, що не дозволяли затонути човну навіть після заповнення водою [3].

До елементів прикладної спеціальної фізичної підготовки запорізьких козаків відносилося плавання. Наприклад, майбутній козак повинен був проплисти певну відстань проти течії в смузі Дніпровських порогів. Якщо новачок і вступав у Січ, то ставав справжнім козаком лише тоді, коли вивчав козацькі правила і військову науку.

Окрім елементів прикладної спеціальної фізичної підготовки (плавання, фехтування, об'їзду коней, герців тощо), важливими складовими фізичної підготовки запорізьких козаків були різноманітні змагання з бігу, плавання, веслування, боротьби, єдиноборств тощо [19]. Найбільш популярними були різні єдиноборства – бойовий гопак, військовий танок «Козак», види козацької боротьби – гопак, спас, на ремнях, навхрест, на палицях тощо [12].

Серед видів єдиноборств варто відзначити – бойовий гопак та спас. У бойовому гопаку виділяють поєднання фізичної та психічної підготовки. Оволодіння різноманітним арсеналом техніки бойового гопака (стійки, приземлення, пересування, способи враження супротивника, прийоми захисту) дозволяло козакам підготуватися до ведення бою [18].

Боротьба «Спас» була спрямована, насамперед, на оволодіння прийомами суто оборонного характеру. Цей вид боротьби базувався на високих моральних принципах, зокрема, ставлення до особистості.

Фізична підготовка була невід'ємною частиною життєдіяльності козаків-характерників, які вели активний спосіб життя й досягали неймовірних здібностей у прояві духовних і фізичних сил [21].

Варто зазначити, що першим етапом фізичної підготовки запорізьких козаків було навчання у церковних школах. При православних церквах створювалися братські школи, в яких навчання проводилося рідною мовою. Учні вивчали початкову грамоту, іноземні мови, арифметику. В Україні перша школа вищого ступеня була відкрита у 1576 р. Це була острозька греко-слов'яно-латинська школа. У Європі ця школа мала назву «Острозьких Афін». У 1632 році була створена Києво-Могилянська колегія, яка у 1708 році стала академією і відповідала рівню європейських університетів [2, 12, 15].

Січова школа існувала при церкві Святої Покрови, що була розташована на Запорізькій Січі.

На Запорізькій Січі існувала спеціальна система відбору в школу молодих людей (молодиків). Перед тим, як стати козаком, треба було прослужити три роки джурою у старого козака. Після навчання у того козака молодик володів зброєю та демонстрував свої здібності воїна. Молодому козаку вручали зброю – рушницю, шаблю, спис, лук і стріли.

У школах здійснювався курс фізичного і військового виховання. Зокрема, за твердженням С. Сірополко, молодиків у школі вчили добре молитися богу, на коні сидіти, шаблею рубатися і відбиватися, з рушниці стріляти й списом добре володіти [15].

У школі та поза нею, молодиків вчили пристосовуватися до умов навколишнього середовища, наприклад, довго перебувати під водою. Мали місце тривалі піші переходи, дитячі герці тощо [2, 12, 15].

Отже, використання різноманітних засобів рухової активності у поєднанні з умовами природного середовища, дозволяло підготувати молодих людей до наступного етапу формування запорізького козака як захисника українських земель і борця за свободу й вольності українського народу.

Дискусія. Беззаперечно, що висвітлення традицій, форм, принципів і методів фізичного виховання запорізьких козаків у науковій і суспільно-політичній літературі може бути підґрунтям для формування сучасної системи фізичного виховання молоді в сучасній Україні. Більшість досліджень зазначеної проблеми базувалося на історико-політичному методі, що відображає історичний процес в абстрактній і теоретичній послідовній формі [5, 10, 21].

Деякі автори [15, 19, 20] висвітлювали результати досліджень на основі історичного методу, тобто, дослідження формування та розвитку об'єктів дійсності у хронологічній послідовності.

Наше дослідження було здійснено переважно з використанням системно-структурного аналізу. Аналіз літературних джерел дозволив визначити робочу гіпотезу наукового пошуку, що передбачала аналіз фізичного виховання запорізьких козаків як загальної системи, в якій ми встановили три структурних складових – спеціальна прикладна фізична підготовка; традиційні засоби фізичного виховання запорізьких козаків; фізичне виховання молодих козаків у школах Запорізької Січі. На основі цього методу і був здійснений науковий пошук, результати якого викладені в даній статті.

Висновки. Структура і зміст фізичної підготовки запорізьких козаків була обумовлена потребами функціонування Запорізької Січі, для збереження політичного і державного устрою якої, необхідно було постійно вести національно-визвольну боротьбу. Збройні сили Запорізької Січі формувалися з фізично сильних і психологічно підготовлених козаків.

Формування запорізького козака як воїна здійснювалося через поєднаний вплив засобів прикладної спеціальної фізичної підготовки (об'їзду коней, фехтування на шаблях, веслування на «чайках», стрільби), а також традиційних засобів рухової діяльності, видів єдиноборств (плавання, боротьба, спас, бойовий гопак тощо).

Загалом, система фізичного виховання запорізьких козаків включала в себе прикладну спеціальну фізичну підготовку, комплекс традиційних видів рухової активності та фізичне вдосконалення юнаків у школах, що функціонували у Запорізькій Січі.

Перспектива подальших досліджень буде обумовлена науковим пошуком визначення соціальної значущості рухової активності людей для функціонування суспільно-державного устрою козацької доби України.

Список літературних джерел

1. Артикула В. Бій під назвою «гопак». Україна, 1992. № 12. С. 24-25.
2. Бабишин С.Д. Школи Запорізької Січі. Рідна школа. 1991. № 6. С. 83-85.
3. Боплан Г., Меріме П., Опис України. Українські козаки та їх останні гетьмани: Богдан хмельницький. Львів: Каменярь, 1990. 301 с.
4. Величко С.В. Літопис. Том 1, Том 2; Переклад з книжкової української мови В.О. Шевчука; відп. ред. О.В. Мишеніч. Київ: Дніпро, 1991.
5. Вербицький В.А., Бондаренко І.Г. Історія фізичної культури та спорту в Україні. Миколаїв, 2014. 340 с.
6. Єфременко А.Я. На Україні. М.1991. Вип. 3. С. 43-44.
7. Кашченко А.Ф. Оповідання про славне військо запорізьке низове. К.: Веселка, 1992. 302 с.
8. Луців Є. Хто такі козаки-характерники. Про характерників на сайті «Український національний портал»:

References

1. Article B. The fight called "hopak". Ukraine, 1992. № 12. pp. 24-25.
2. Babishin S.D. Schools of the Zaporozhian Sich. Native school. 1991. № 6. pp. 83-85.
3. Boplan G., Merimee P., Description of Ukraine. Ukrainian Cossacks and their last hetmans: Bohdan Khmelnytsky. Lviv: Kamenyar, 1990. 301 p.
4. Velichko S.V. Chronicle. Volume 1, Volume 2. Translated from the Ukrainian book. V.O. Shevchuk; resp. ed. O.B. Mishenich. Kyiv: Dnipro, 1991.
5. Verbitsky V.A., Bondarenko I.G. History of physical culture and sports in Ukraine. Mykolaiv, 2014. 340 p.
6. Efremenko A.Ya. In Ukraine. M.1991. Vip. 3. pp. 43-44.
7. Kashchenko A.F. The story of the glorious Zaporozhian grassroots army. K.: Veselka, 1992. 302 p.
8. Lutsiv E. Who are the Cossacks-characterists. About characterists on the site "Ukrainian National Portal": errata-

IV. Науковий напрям

errata-Ukraine.com.2013. 25 лют.

9. Мюллер Й. Исторична дисертація про козаків. Всесвіт, 1988. № 6. С. 131-495.

10. Наливайко Д.С. Козацька християнська республіка. К.: Дніпро, 1932. 495 с.

11. Пилат Б. Бойовий гопак. Львів: Гал. вид. спілка, 1999. 336 с.

12. Приступа Є.Н. Традиції української національної фізичної культури. Львів: Троян, 1991. 104 с.

13. Пritула О. Спас – бойове мистецтво запорізьких козаків. Шлях перемоги. 1993. 12 червня. С. 8.

14. Пritула О.О., Конох А.Л., Рижов К.А. Козацький бойовий звичай спас: збірка матеріалів. Запоріжжя: Просвіта, 2020. 156 с.

15. Система фізичного виховання учнів загальних шкіл Польщі та Угорщини (XVI- початок XXI століття): порівняльний аналіз: монографія; Е.С. Вільчковський, Б.М. Шиян, А.В. Цьось, В.Р. Пасічник. Луцьк: Вежа-друк, 2016. 240 с.

16. Січинський В. Чужинці про Україну. К.: дов. л-ра, 1972. 256 с.

17. Сокур А. Як казали козаки. Наука і суспільство. 1991. № 5,7,9.

18. Туленков М., Зубалій М. Гопак – мистецтво бойове. Гарб. 1993. 30 січня.

19. Цьось А. Культ фізичної досконалості запорізьких козаків. Рідна школа. 1995. № 5-6, травень-червень. С. 9.

20. Цьось А.В., Деделюк Н.А. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку XIX ст.: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 456 с.

21. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків: у 3т. Т.1. К.: Наук. думка, 1990. 580 с.

Ukraine.com 2013. Feb 25

9. Mueller J. Historical dissertation on the Cossacks. Universe, 1988. № 6. pp. 131-495.

10. Nalivayko D.S. Cossack Christian Republic. K. : Dnipro, 1932. 495 p.

11. Pilate B. Fighting hopak. Lviv: Gal. view. union, 1999. 336 p.

12. Attacks E.N. Traditions of Ukrainian national physical culture. Lviv: Troyan, 1991. 104 p.

13. Prytula O. Spas - martial art of the Zaporozhian Cossacks. The way to victory. 1993. 12 June. P. 8.

14. Pritula O.O., Konokh A.L., Rizhov K.A. Cossack fighting custom saved: a collection of materials. Zaporozhye: Prosvita, 2020. 156 p.

15. The system of physical education of students of secondary schools in Poland and Hungary (XVI-early XXI century): a comparative analysis: a monograph. E.S. Wilczkowski, B.M. Shiyan, A.V. Tsyos, B.P. Beekeeper. Lutsk: Tower-print, 2016. 240 p.

16. Sichinsky V. Strangers about Ukraine. K. : dov. l-ra, 1972. 256 p.

17. Sokur A. As the Cossacks said. Science and society. 1991. № 5,7,9.

18. Tulenkov M., Zubaliy M. Hopak - martial arts. Garb. 1993. 30 January.

19. This A. The cult of physical perfection of the Zaporozhian Cossacks. Native school. 1995. № 5-6, May-June. P. 9.

20. Tsyos A.V., Dedelyuk N.A. History of physical education in Ukraine from ancient times to the beginning of the XIX century: textbook. way. for students of higher educational institutions. Lutsk: Eastern Europe. nat. Univ. Lesya Ukrainka, 2014. 456 p.

21. Yavornytsky D.I. History of the Zaporozhian Cossacks: in 3 vols. Vol.1. K. : Nauk. opinion, 1990. 580 p.

DOI: 10.31652/2071-5285-2020-9(28)-359-364

Відомості про автора:

Коннова М.В.; orcid.org/0000-0002-7579-68X; mkonnova@gmail.com; Комунальний вищий навчальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти», вул. Грушевського, 13, м. Вінниця, 21120, Україна